

PAPER DETAILS

TITLE: XOJA AHMAD YASSAVIY: UMRING YELDEK O'TARO, HIKMATLAR

AUTHORS: Sirderyahan UTANOVA

PAGES: 399-406

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2535484>

XOJA AHMAD YASSAVİY: UMRING YELDEK O'TARO, HIKMATLAR¹

Xoja Ahmad Yassaviy: Umring Yeldek O'taro, Hikmatlar. Nashrga Tayyorlovchilar: Ibrohim Haqqul-Nodirxon Hasan. Toshkent: Muharrir, 2020.

[Hoca Ahmed Yesevi: Ömrün Yel Gibi Geçer Ha, Hikmetler, Hazırlayan İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Taşkent: Muharrir Yayınevi, 2020.]

SİRDERYAHAN UTANOVA  

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Bu çalışma, Prof. Dr. İbrohim Haqqul ve Prof. Dr. Nodirxon Hasan tarafından yayınlanan *Xoja Ahmad Yassaviy: Umring Yeldek O'taro, Hikmatlar*'ı konu almaktadır. Çalışma, Taşkent'te Muharrir Yayınevi tarafından 2020 yılında yayınlanmıştır. Kitap Önsöz ve Hikmetlerden olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Önsöz'de Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmet geleneği şeklinde iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin hayatı, faaliyetleri, etki alanı ve Hikmetlerinin önemi ve Hikmet geleneği hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin yer aldığı Hikmetler kısmı 142 Hikmet'e ek olarak farklı yazma eserlerden taranarak tespit edilen ve ilk defa bu eserde yer verilen 73 adet yeni Hikmet'te yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Hikmet, Özbekistan.

Abstract

This study, by Prof. Dr. İbrohim Haqqul and Prof. Dr. Nodirxon Hasan It is about *Xoja Ahmad Yassaviy: Umring Yeldek O'taro, Hikmatlar* published. The study was published by Muharrir Publishing House in Tashkent in 2020. The book consists of two main parts, the Preface and the Wisdom. In the Preface, it has been evaluated under two main headings as Hodja Ahmet Yesevi and Wisdom tradition. Detailed information is given about Hodja Ahmet Yesevi's life, activities, area of influence and the importance of his Wisdom and the tradition of Wisdom. In addition to 142 Wisdom, the section of Wisdom in which Hoca Ahmet Yesevi takes place is included in 73 new Wisdoms, which were scanned from different manuscripts and included in this work for the first time.

Keywords: Hodja Ahmet Yesevi, Wisdom, Uzbekistan.

¹ 28 Haziran 2022 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşan sevgili üstadımız İbrahim Hakkul hocamızın ruhuna ithafen!



Giriş

Hoca Ahmed Yesevi, Türk tasavvuf tarikat ve tasavvufi şiir mektebinin kurucusu olarak Türklerin dinî-ahlakî, sosyal-fikrî ve manevî-ruhî hayatını derinden etkilemiştir. Onun Hikmetleri Türklerin İslamiyet ve Tasavvufu tanısmalarına vesile olmuştur. Bundan dolayı asırlardır onun hikmetlerinin yer aldığı Divan nüshaları çoğaltılmış, dünyanın birçok ülkesine ulaşmıştır.

Türk cumhuriyetleri, özellikle Özbekistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra 1991-2022 yıllarının arasında Yesevi Hikmetlerinin açıklamalı yeni yayınları, yeni bulunan örnekleri basıldı ki ülkemizin manevi hayatında buna benzer hadise çok az gözlemlenir.

Bu yayınlardan biri de değerli akademisyenler Prof. Dr. İbrahim Hakkul-Prof. Dr. Nadirhan Hasan, *Hoca Ahmet Yesevi Hikmetler: Ömrün Yel Gibi Geçer Ha*, Taşkent: Muharrir Yayınevi, 2020, tarafından önsöz ve açıklamalarla hazırlanan kitabıdır. Elimizdeki bu kitap, 1990 yılından günümüze kadar Özbekistan’da yayınlanan 8 adet Divan-ı Hikmet’ten en derli-toplu, kapak, mizanpaj, dizayn açısından mükemmel bir neşir oldu diyebiliriz.

Önsöz, hikmetler ve açıklamalardan oluşan kitaba yazılan önsöz “Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetleri Üzerine”, “Yeseviliğin Ortaya Çıkması”, “Hikmet ve Hikmet Geleneği” gibi bölümlere ayrılmıştır. İlk bölümde Pir-ı Türkistan’ın hayat yolu, ilim tahsili, hocaları, irşad faaliyetiyle ilgili kısaca ve gerekli bilgiler yer almıştır. İkinci bölümde Yeseviliğin mahiyeti, gelişim unsurları, yayıldığı coğrafyadan bahsedilmiştir. Üçüncü fasılda ise Ahmed Yesevi hikmetlerinin dini-tasavvufi ve fikri özellikleri doğrultusunda söz edilmiştir. Hikmet geleneğinin kaynağı, geçmişi ve etkileri açıklanmıştır. Hikmetlerin müelliflik meselesi ise Yesevilik araştırmalarında ilk planda çözülmesi gereken konulardan olduğu ortaya konulmuştur.

Kitapta Hoca Ahmed Yesevî’nin 142 adet hikmeti dışında Nadirhan Hasan tarafından farklı yazma nüshalardan tespit edilerek bulunan 73 adet yeni hikmet yer almaktadır ki bu Yesevî sevenlerini çok memnun ettirmiştir.

Bu yayının öncekilerden farkı, her bir hikmetteki bazı Arapça-Farsça kelimelerin anlamı, açıklaması verilmiştir. Örneğin:

*Ummat bo’lsang Haq rasulg’a tobe’ bo’lg’il,
Oyat, hadis har kim aytsa some’¹ bo’lg’il,
Rizqi ro’zi har na bersa qone’² bo’lg’il,
Qone’ bo’lub, shavq sharobin ichtim mano.*

Bu gibi açıklamaların her sayfanın altındaki dipnotta verilmiş olması aynı zamanda hikmet okuyucularına kolaylık sağlamıştır.

Bununla birlikte kitabın sonundaki İzahat kısmında da eserde geçen ve anlaşılması zor, arkaik kelimelerin anlamları, tarihi ve dini-tasavvufi şahsiyetlerin tavsifi, hikmetlerde gelen ayet ve hadislerin manası açıklanmıştır. Mesela:

“İnne fetahna...” – Fetih suresinin ilk ayetinden (2020, 379).
Riyazet – Hakka yetişme yolunda sâlikin nefsanî ve şeytanî vesveseleri yenmesi şart olan zorluk, çile, meşakkat, ızdırıp ve çiledir (2020, 383).

1 *Some’* – eshituvchi. Tasavvufda jazba holati.

2 *Qone’* – qanoat qiluvchi, boriga rozilik holati.

Hoca Ahmed Yesevî dünyasına muhabbetle dâhil olup ondan istifade eden okuyucular kitapta yer alan her bir şiirde ilahi nur ve teselli nimetini duymak mümkündür.

Zira büyük şahsiyetlerin kader yolu, tefekkür yapısı ve manevî âleminin kapsamıyla köklü çınarların kökünden su içen, kök salan, belirli noktalarda kesişirmiş. Bu gibi zevâtın düşüncesini bileyen ilim, kalbindeki şecaat ve gayreti güçlendiren zevk, vatan ve millet aşkını yakan meşalenin kaynağı elbette milli-manevî zeminden kaynaklanır. Tarihen bir birinden çok uzak zamanlarda yaşamış olsalar da, manevî âleminde müşterek kaderleri, uygun gayelerin bayraktarı sıfatıyla vahdeti oluşturan millet aydınları çoktur.

XII. yüzyıllarda Pir-ı Türkistan adıyla dünyada tanınan Hoca Ahmed Yesevî Müslüman Türk dünyasında büyük bir dönüşüm gerçekleştirdi. Onun hikmetlerini okuyan ve dinleyen kişiler İslam'ın hak din olduğuna kesin inanmış, onun zamirindeki kâmil insanlığa daveti şuuruyla yerleştirmişti. Özlüğünü anlama, nefsi tanıma ve ruhu temizlemeye yönelik davetlere kalben yüz tutmuş, beşeri ahlak ölçülerinin yer aldığı Kur'an-ı Kerim'e sıkı bağlanmıştı.

Bilindiği üzere, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş serhatlerde yaklaşık bin senedir manevî mürşit olarak yaşayan Ahmed Yesevî'yi tanıma, hikmetlerini okuyup öğrenme 20. yüzyıllarda Sovyet mefkûresi tarafından yasaklanmıştı.

Hikmet ve Yesevilik geleneği 20. yüzyıl başlarına dek devam etmiş, Sovyet rejimi hükümlerine olunca Dini, Tasavvufi değerlere son verilmiş, onları araştırmak yasaklanmış, neticede Ahmed Yesevi mirasından istifade etmek imkânı durdurulmuştur.

Buna rağmen Yesevi hikmetlerini tetkik etmek yolundaki bazı çabaları da unutmamak gerekir. Bu hususta Prof. Dr. İbrahim Muminov'un (Muminov, 1969), 1950 yıllarında söylediği şu fikirler dikkate şayandır:

“Ahmed Yesevi ekolünün dünya görüşü «Divan-ı Hikmet» adlı meşhur eserinde manzum olarak beyan edilmiştir. Bu eser akıcı olup, okuyucu için kolay bir dilde yazılmıştır. “Hikmet” Özbek edebiyatının kıymetli abidesidir ve onun yazarı İslâmiyet'i, Kelam felsefesini, Tasavvufu, çiftçi ve zanaatkarların hayatını, genel olarak o dönemin sosyal-kültürel düzenini iyi bilen bir kişi olduğunu göstermektedir. Ahmed Yesevi'nin seviyesi geniş ve derin olduğundan, Özbekçede ilk defa böyle bir kapsamlı eserini yazabilmiştir”.

Bu fikirler Prof. Dr. Ergeş Rüstamov'un 1972 yılındaki yazısında devam ettirilmiştir. Ama bu makaleler komünist rejimin sert tepkisine, tahkir ve takibine maruz kalmıştı.

Tekrar yapılanma dönemi olan 80'li yılların sonunda İbrahim Hakkul (1988, 67-72) büyük bir cesaretle henüz Sovyet rejimi olmasına rağmen “Yaşlık” dergisinde “Nevai'nin Aziz Bildiği...” adlı makalesini yayınladı. Bu, Hoca Ahmed Yesevî konusunun objektif bakışla ele alındığı bir çalışmaydı. Zira Ali Şir Nevai, Ahmed Yesevi'den beslenen bir düşünür ve sanatkârdı. “Nesayimu'l-Muhabbet” tezkiresinde Ahmed Yesevi ile ilgili şunları yazmıştı:

“Hoca Ahmet Yesevî, Türkistan mülkünün şeyhu'l-meşayihidir. Makamı yüce ve meşhur, kerametleri devamlı ve sınırsızdır. Onun talebeleri ve takipçileri çoktur, onun iradet ve ihlâs eşliğinde şah u geda çoktur... İmam (hocası) hangi büyük mertebeye ulaştıysa, o (Yesevî) ondan istifade etmiştir. Ve dönemin birçok şeyhinin büyükleri onun eğitiminden geçmiştir... Onun mezarı Türkistan'daki Yessi adlı yerdedir ki orada doğmuş ve büyümüştür. Mezarı tüm Türkistan ehlinin kible-i duasıdır” (Nevâî, 2001, 419).

Ali Şir Nevai'nin asırlar geçmesine rağmen haklılığını yitirmeyen bu kaydı, onun edebiyat araştırmalarında belirli ölçüleri koyan sanatkarların mirasına verdiği değer olsa gerek.

“Yaşlık” dergisinde yayınlanan makale tartışmalara neden oldu, konuyla ilgilenen hemen herkes kayıtsız kalmadı. İbrahim Hakkul'un (1989, 12-17) sıradaki makalesi “Benim Hikmetlerim Dertliğe Derman...” yine başka bir devlet yayını olan “Muştum” dergisinde basılınca çok ses getirdi.

Böylece “Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı”, “Şark Yıldızı”, “Mülakat” gibi gazete ve dergilerde Ahmed Yesevi konusunda peyderpey makaleler yayınlandı, “Divan-ı Hikmet”ten örnekler ilan edildi.

Nihayet bağımsızlık arifesinde merhum İbrahim Hakkul'un hacimli bir önsöz ve açıklamalarla 1990 senesinde yayına hazırladığı neşirde Ahmed Yesevi kalemine ait 42 hikmet, 1 *Münacat-name ve Hikâyet-i Miraç* yer almıştır. Gerçi bu neşir Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın 1983'te yayınladığı “Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler” eserini esas alınmış olsa bile Sovyet döneminde basılmış olması itibarıyla büyük bir başarıydı.

Bu yayının özelliği şu ki, onda Ahmed Yesevi'ye aitliği şüphe uyandıran hikmetlerin yerine başka hikmetler eklendi. Ahmed Yesevî, Ali Şir Nevai, Mirza Bîdil, Baba Rahim Meşreb gibi sanatkarların şiirleriyle gözleri açılan, ama sonraki dönemlerde fikrî buhranlar çemberinde çökmeye yüz tutup, geçmişini unutan millet için hikmetler kitabı cankurtaran simit gibi çok değerli bir hediye oldu. İki yüz bin nüshada basılan bu eser kısa zamanda tekrar halkın sevimli eserine dönüştü. Ne mutlu ki bu “Hikmetler” kitabı 1995 yılında Erhan Sezai Toplu tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek İstanbul'da yayınlandı (Hakkul, 1995).

Birkaç sene sonra da Resulmuhammed Abdusukurov (1992), “Divan-ı Hikmet”in Kazan'da basılmış matbu baskıdan yararlanarak Yesevi hikmetlerini yayınladı.

Ondan sonra hikmet yayınlama geleneği İbrahim Hakkul hocanın öğrencisi Nadirhan Hasan tarafından sistematik tarzda devam ettirilmiştir. Nitekim Hasan 2004 yılında “Divan-ı Hikmet” (yeni bulunan örnekler) adıyla 73 adet Yesevi hikmetini okuyuculara sunmuştur. Bu neşire önsöz yazan İbrahim Hakkul meşhur Osmanlı şairi Yahya Kemal'ın Ord. Prof. Fuat Köprülü'ye “Ahmed Yesevi kimdir? Mirasının gizemi nedir? İyice araştırınız! Milliyetimizin köklerini ondan bulursunuz!” müjdesine yer vermiştir. Nadirhan Hasan yeni hikmet örneklerini tespit ederken hikmet divanının Taşkent, İstanbul, Kazan nüshalarını incelediğini beyan etmiştir. Bu kitaba Yesevi ekolünden Sufi Muhammed Danişmend'in “*Miratu'l-Kulup*” (“Gönüller Aynası”) adlı risalesinin eklendiği ise okuyucuların ilgisini çekmişti.

Birkaç sene geçmeden 2006'da İbrahim Hakkul ve Nadirhan Hasan beylerin gayretleriyle “Divan-ı Hikmet”in yeni neşri yayınlandı. 142 adet hikmetin yer aldığı bu kitaba da İbrahim Hakkul (2016), “Benim Hikmetlerimi Dertsiz Söylemeyin...” adlı önsözü yazmıştır. O, *Yesevi Hikmetlerinin Sovyet dönemindeki acı geçmişinden bahsederken “Divan-ı Hikmet” XX. yy.da sadece eleştiri değil, takip, hakaret, aşığılanma ve iftirayı da başından geçiren yenilmez bir kitaptır*, demiştir.

2011 senesinde Prof. Dr. Tacı Karayev ve araştırmacı Abul Bazarov'un hazırladığı Ahmed Yesevi'nin “*Hikmetler Külliyyatı*” yayınlandı. Eserde 175 adet hikmet yer almakta olup, her bir şiirin dipnotunda sözlük ve açıklamalar vardır.

Nihayet 2018’de yine adı geçen akademisyenler tarafından “*Divan-ı Hikmet*”in hayli hacimli neşri dünya yüzünü gördü. Önceki neşirler gözden geçirilerek, genişletilerek basıldı. 215 adet hikmetin yer aldığı bu kitaba Nadirhan Hasan’ın birkaç faslı içeren makalesi eklenmiştir. Bu neşir yazarların son yıllarda konuyla ilgili araştırmalar yaptıklarını göstermektedir.

Yine İbrahim Hakkul öncülüğünde 2001 yılında Türk dünyası bilim adamlarının çalışmalarından oluşan “*Hoca Ahmed Yesevî: Hayatı, Eserleri ve Ananeleri*” kitabı basıldı. Bu esere Hoca Ahmed Yesevî hayatı, edebi mirası, takipçileriyle ilgili araştırmalardan oluşan ve İstanbul’daki Seha Yayınevinde basılan makaleler kitabı esas alınmıştı (Hakkul-Hasan-Bektaş, 2001).

Son çeyrek asırda Yesevî konusunda birçok çalışmalar yapıldı. Ama her iki araştırmacının çalışmaları bir cesaret abidesi olarak klasik ve tasavvuf edebiyatımızda, Yesevîlik ve Yesevî hikmet mektebi çalışmalarında kendine özgü bir hadise oldu. Zira bu akademisyenler otuz yıldır Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî’nin marifet çeşmesinden tatmakta, bu ulu simanın sanatını araştırarak, sonuçlarını bilim ve edebiyat dünyasına, okuyuculara sunma yolunda ter dökmektedir.

Özbek akademisyenlerinin Hoca Ahmed Yesevî’nin hayatı, eserleri ve ekolüne dair çalışmaları yurtdışındaki farklı yayınlardan, sempozyum bildirileri kitaplarından da yer almakta, itibar görmektedir (Hakkul, 2012, 198-200; Kul Ahmet Yesevi, 2018).

Nadirhan Hasan ilk önce 1999 yılında Ahmed b. Mahmud Hazinî’nin “*Cevahiru’l-Ebrar*” Eseri ve Yesevî Araştırmalarındaki İlmî-Tarihî Kıymeti” konulu doktora tezini savundu. Bu araştırması daha sonraki yaptığı çalışmalara yol açtı. Özbekistan’da olsun, yurt dışında olsun Ahmed Yesevî ile ilgili kaynak eserleri arayıp tespit ederek ilmî muameleye dâhil etmişti. Bu çalışmasının neticesinde 2017 yılında “*Yesevîlikle İlgili Kaynaklar ve “Divan-ı Hikmet”* konusunda doktora sonrası hacimli ikinci tezini bitirerek alanın uzmanı olmuştur (Nadirhan, 2017).

Bize göre, bu çalışmaların marifî, ameli, ilmî değeri şu ki, İslam, tasavvuf ve edebiyat Ahmed Yesevî hikmetleri sayesinde bir noktada birleşti, bu uygunluğu sağlayan unsurlar “*Ömrün Yel Gibi Geçer Ha!*” Hikmetler kitabını hazırlayanlar tarafından sanat ve edebiyat açısından beyan edilmiştir. Hikmet geleneği tüm anlamıyla eserin önsözünde açıklanmış, her hikmetin dipnotunda ve kitabın sonunda yer alan detaylı sözlük ve açıklamalar kitabın değerini yükseltmiştir.

Bununla ilgili İbrahim Hakkul bundan tam otuz sene önce şöyle yazmıştır:

“Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinin kendine özgü yönlerinden biri de çok sesli olmasıdır. Zira hikmetlerde ârifin sesi hâkim, yani Ahmed Yesevî’nin sesi yankılanır. Bazen bir hikmette hem âşık, hem derviş, hem bilgenin sesi yankılanır. Ama bunların arasında düzenli ve faal olan yine iki ses vardır. Bunlardan biri günah “felsefesi”ni onaylamaktadır. Bu günahkârlığını derin anlayan kişinin sesi olup, o acımasızdır. Bu ses hatıraya tığ gibi saplanır, yüreğin sükûnetini tamamen bozar.”

Zahmetli emeklerle yayına hazırlanan Ahmed Yesevî’nin Hikmetler kitabı okuyuculara öz değerlerini, kalbin sırrını anlamaya, gönlün en derinliklerine bakmayı, inmeyi öğretir. Gerçekten de Yesevî Hikmetleri insan ruhundaki en ince duyguları sezmeye alıştıırır. İman diliyle muhabbeti yükselten sevgiyi yücelten Yesevî hazretlerini halkımıza, Türk dünyasına, tüm insanlığa bir kere daha sevdirebildi. Hoca

Ahmed Yesevî'nin dediği gibi:

“Bîşek bilin, bu dünya barça eldin otar ha...”

İki cihan saadetinden, insaf, adalet, helallik ve manevî uyanıklıktan bahseden bu kitap ilim ve fazilet ehline, temiz kalp sahiplerine mübarek olsun!

Elbette ki, Yesevilik çalışmalarında hikmetlerin yayınlanması dışında başka halledilmesi zaruri olan meseleler de vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri “*Divan-ı Hikmet*”in metniyle ilgili tartışmalara netlik kazandırmak, metinlerdeki fark ve eksikleri kıyas ederek düzeltmektir. Kitaptaki hikmetler bu aşamadan geçerek hazırlanmıştır. Nitekim bu neşir hazırlanırken “*Divan-ı Hikmet*”in Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü kütüphanesi, Millet kütüphanesi, Paris Millî kütüphanesi, Berlin Halk kütüphanesi, Cambridge kütüphanelerindeki bazı yazma nüshalardan yararlanılmıştır. Her nüshada rastlanılan metin değişiklikleri mukayese edilerek, onlar arasında güvenilir olarak tespit edilen metinler seçilmiştir. Hikmetler seçilirken imkân ölçüsünde muteber nüshalara dayanılmıştır. Müstensih tarafından yapılan hataları düzeltmek amacıyla metinden düşen dörtlük, mısra, kelime ve ekler başka nüshalara dayanarak düzeltilmiştir. Bu neşrin özelliği şu ki, onda 216 adet hikmet yer almaktadır ki, bu önceki hikmet neşirlerine nazaran fazladır.

Sonuç

Dünya uygarlığını etkileyen unsurlardan biri, hiç kuşkusuz kitaptır. İnsanlığın maddî ve manevî her türlü yükselmesi bu faktöre bağlı olduğunu tarih her zaman göstermiştir. Gerçi İslamiyet Mâveraünnehir’e VIII. yüzyıllarda gelmiş olsa da aradan üç dört yüz yıllık zaman geçmesine rağmen henüz halkın arasında gerçek inanca dönüşmemiştir. Daha doğrusu, sıradan halk Arapça nazil olan dini erkânların mahiyetini ve onu kusursuz uygulama yollarını tam olarak anlamamıştır.

Türkistan diyarında İslam’ın kök salması farklı kaynaklara, özellikle, Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinin geniş mıntıklarda yayılmasıyla ilgilidir. Aradan bin seneye yakın bir zaman geçmesine rağmen, bu mıntıkada onun kitaplarına olan ihtiyaç her geçen gün artmış ve hiç azalmamıştır. Bağımsızlık arifesinde Özbekistan’da yüz binlerce sayıda basılan “*Hikmetler*” kitabının elden ele dolaşarak okunması bunun en bariz göstergesidir.

Özbekistan’daki okuyucular İbrahim Hakkul, Resulmuhammad Abduşukurov (1992), Mirahmed Mirhaldaroğlu (1992), Tacı Karayev, Abul Bazarov (2011), Nâdirhan Hasan (1999; 2017), Meryem İşmuhamedova (1995) gibi araştırmacıların hazırladığı “*Divan-ı Hikmet*” metinlerinden oluşan ona yakın neşri okumak imkânına sahiptirler. Ayrıca “*Divan-ı Hikmet*”i tetkik etmek konusunda da Özbekistan’da bağımsızlıktan sonra birçok çalışma yapıldı. Bunların arasında dil, edebiyat, düşünce, tarih, eğitim ve tasavvuf araştırmacılarının kalemine mensup birçok tez, kitap, makale gibi çalışmalar sayılabilir. Ama “*Divan-ı Hikmet*”i kapsamlı bir şekilde araştırmadan yurt dışında, özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalardan vakıf olmadan ciddi neticelere ulaşmak zordur. Özbekistan’da Türkiye’deki Yesevilik araştırmaları konusunda da bazı çalışmalar yapılmıştır: *Türkiye’de Yesevilik Araştırmaları*. Haz. Nadirhan Hasan, Taşkent, G. Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1999; Elnura Kurbanova, “Türkiyadaki Yassaviyshunoslik Xususida. Globallashuv Davrida Tilshunoslik va Adabiyotshunoslik Taraqqiyoti Hamda Ta’lim Texnologiyalari Mavzusidagi Respublika İlmiy-Amaliy Konferensiya Materiallari To’plami”. *Nukus*, 2022, 196-201.

Ayrıca “*Divan-ı Hikmet*”in mukayeseli metni üzerinde de çalışılmaktadır ve Nâdirhan Hasan’ın bu çalışması devam etmektedir. Yakın bir zamanda sonlandırılacak olan bu çalışmanın yayınlanması hem okuyucuların hem de ilmi muhitin Ahmed Yesevi hikmetlerine olan ilgisini daha da arttıracaktır diye ümit ederiz. Kısacası, “*Divan-ı Hikmet*”i tam manasıyla okuyup anlamak ve incelemek, tüm maneviyatımızı her yönden bilmek ve hissetmek, her türlü yanlış, yüzeysel yaklaşımlardan kurtulmamıza yardımcı olur.

Kaynaklar/References

- Ahmed Yesevi, Süleyman Bakırganî. *Hikmetler Külliyyatından*. Haz. Tacı Karayev-Abul Bazarov. Taşkent: Özbekistan, 2011.
- Ahmed Yesevî. *Hikmetler*. Yay. Haz. İbrahim Hakkul. İstanbul, MEB Yay., 1995.
- Ahmed Yesevî. “*Divan-ı Hikmet*”ten Seçmeler. Yay. Haz. Kemal Eraslan. Ankara, 1983.
- Ahmed Yesevi. *Hikmetler*. Haz. İbrahim Hakkul. Taşkent, 1991.
- Elnura Kurbanova, “Türkiyadaki Yassaviyshunoslik Xususida”. *Globalashuv Davrida Tilshunoslik va Adabiyotshunoslik Taraqqiyoti Hamda Ta’lim Texnologiyalari Mavzusidagi Respublika İlmiy-Amaliy Konferensiya Materiallari To’plami*. Nukus, 196-201, 2022.
- Hakkul, İbrahim. “Benim Hikmetlerim Dertliçe Derman...”, *Muštum*, 12, 1989, 12-17.
- Hakkul, İbrahim. “Divan-ı Hikmet’in 20. YY.da Özbekistan’da Yayınları”. *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul, 2012, 198-200.
- Hakkul, İbrahim. “Nevai’nin Aziz Bildiği...”, *Yaşlık Dergisi*, Taşkent, 4, 1988, 67-72.
- Hakkul, İbrahim. *Şiir Ruhî Münasebet*. Taşkent: G. Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1989.
- Hasan, Nadirhan. Sultan Ahmed Hazini’nin “Cevahir ul-Ebrar” Eseri ve Yesevilik Araştırmalarındaki İlmi-Tarihî Kıymeti. Doktora Tezi, Özbekistan Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü, Taşkent, 1999.
- Hasan, Nadirhan. Yesevilige Dair Kaynaklar ve “Divan-ı Hikmet”. Post Doktora Tezi, Özbekistan Bilimler Akademisi Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü, Taşkent, 2017.
- Hoca Ahmed Yesevî. “*Haqdin O’zgani Dema*”. *Hikmetler*, Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Ankara, Akçağ, 2021.
- Hoca Ahmed Yesevî. “*Ömrün Yel Gibi Geçer Ha*”, *Hikmetler*, Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Taşkent, Muharrir, 2020.
- Hoca Ahmed Yesevî. *Divân-ı Hikmet*, Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Taşkent, Maverâünnehir, 2006.
- Hoca Ahmed Yesevî. *Divân-ı Hikmet*, Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Taşkent, Nevruz, 2018.
- Hoca Ahmed Yesevî. *Divân-ı Hikmet*, Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan, Taşkent, Book media nashr, 2019.
- Hoca Ahmed Yesevî. *Divan-ı Hikmet*. Haz. R. Abduşükürov. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1992.
- Hoca Ahmed Yesevî. *Divan-ı Hikmet*. Haz. R. Abduşükürov. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1992.
- Hoca Ahmed Yesevî: *Hayatı, Eserleri ve Ananeleri*. Yay. Haz: İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan-Azize Bektaş. Taşkent: Özbekistan Yazarlar Birliği Fonu Yayınevi, 2001.
- İşmuhamedova, M. “Divan-ı Hikmet” Yazmaları. Doktora tezi. Özbekistan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü, Taşkent: 1995.
- Kul Hoca Ahmed Yesevî. Editör Nadirhan Hasan, Ankara, 2018.
- Mirhaldaroğlu, M. *Hoca Ahmed Yesevi: Şecere-i Saadet, Kerametleri, Hikmetleri*. Çimkent, 1992.
- Muminov, İbrahim. *Seçme Eserler*, C. I, Taşkent 1969.
- Nevai, Alişir. *Nesayımı’l-Mahabbe. Tüm Eserleri Toplamı*. C.10. Taşkent: Gafur Gulam Neşriyatı, 2013.
- “Nevai’nin Aziz Bildiği”, *Yaşlık Dergisi*, Taşkent, 4, 1988, 67-72.

Rüstamov, Ergeş. “Ahmad Yassavi Hikmetlerinde Tarih ve Hayat Sedası”, *Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4-5, 1972, 21-25, 22-28.

Türkiye’de Yesevilik Araştırmaları. Haz. Nadirhan Hasan, Taşkent, G. Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1999.

Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni Hikmat. So’zboshi: Haqqul Ibrohim. “Maning Hikmatlarim Dardsizga Aytmanang...”. Toshkent: Movarounnahr, 2006.